

УДК 81.255:81.362

ТУРДУБАЕВА Н.Ш., КАДЫР УУЛУ АЛМАЗ

Ж. Баласагын атындагы КУУ

ТУРДУБАЕВА Н.Ш., КАДЫР УУЛУ АЛМАЗ

КНУ имени Ж. Баласагына

TURDUBAYEVA N.SH., KADYR UULU ALMAZ

KNU named after J. Balasagyn

**ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН “КУТАДГУ БИЛИГ” ЧЫГАРМАСЫНЫН АЗЫРКЫ
НУСКАЛАРЫ ЖАНА АЛАРДЫН КОТОРМОЛОРУ**

**РУКОПИСИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА «КУТАДГУ БИЛИГ»
И ИХ ПЕРЕВОДЫ**

**CURRENT MANUSCRIPTS OF ZHUSUP BALASAGYN'S WORK “KUTADGU BILIG”
AND THEIR TRANSLATIONS**

Кыскача мүнөздөмө: Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” чыгармасынын кол жазмаларынан көчүрүлгөн нускалары илим дүйнөсүндө кеңири таанылды. Аталган нускаларынын негизинде азыркы түрк тилдериндеги жана орус тилиндеги котормолору жарыяланды. Чыгарманын нускаларынын жарыяланышы менен эң алгач изилдөө тарыхына кыскача токтолуп өтүп, азыркы түрк тилдериндеги котормолорунун ичинен экинчи кыргыз тилиндеги араб жазуусундагы котормонун сапаты тууралуу макалада сөз кылынат. Кыргыз тилиндеги араб жазуусундагы котормону азыркы өзбек, казак, түрк, кыргыз, орус, уйгур тилдериндеги котормолорго да салыштырмалуу каралып, андагы байыркы сөздөрдүн сакталып, ошол маанисинде которулганын мисалдар аркылуу берилди. Ошону менен катар, кол жазмаларынын негизинде түзүлгөн көчүрмөлөрүнүн даярдалган аракеттери тууралуу да болот. Ал аракеттерде автордун кириш сөзүндө жазган маалыматтары кыргыз тилинде которулуп берилди. Ошол нусканын негизинде жарыяланган котормолорунун сапаттары кыргыз тилине тиешелүү сөздөр туура которулбагандыгын мисалдар менен далилденет. Мындай изилдөөдө Жусуп Баласагындын чыгармасындагы сөздөр кыргыз тилине көбүрөөк жакын экендигин далилдейт. Бул сөздөрдүн мааниси экинчи кыргыз тилиндеги араб жазуусундагы котормодо сакталгандыгын аныктоо менен келечекте ошол котормону кайрадан жарыялоо керектиги айтылды. Жаңы кыргыз тилиндеги дагы бир котормонун жаңы варианты илим дүйнөсүндө сунушталып жатканы сүрөт аркылуу окурмандарга сунушталат.

Аннотация: Переписанные с рукописей работы Жусупа Баласагына «Кутадгу билиг» широко признаны в мире науки. На основе этих версий опубликованы переводы на современные тюркоязычные и на русский языки. В статье кратко рассмотрена история исследования, речь идет о качестве второго кыргызско-арабского перевода среди современных тюркоязычных переводов. Рассмотрен перевод с древнего арабского на кыргызский язык в сравнении с современными узбекскими, казахскими, турецкими, киргизскими, русскими и уйгурскими переводами, а также приведены примеры того, как древние слова сохранились и переведены в своем значении. В то же время речь идет и о

копиях, созданных на основе рукописей. Благодаря этим усилиям информация, написанная автором во введении, была переведена на кыргызский язык. Качество переводов, опубликованных на основе этого экземпляра, подтверждается примерами неправильного перевода слов, относящихся к кыргызскому языку. Такое исследование доказывает, что значение слов в творчестве Жусупа Баласагына ближе к кыргызскому языку. Заявлено, что смысл этих слов сохранен во втором кыргызско-арабском переводе и перевод должен быть вновь опубликован. В мире науки предлагается еще один вариант перевода на кыргызский язык.

Abstract: Copied from manuscripts, the works of Zhusup Balasagyn “Kutadgu bilig” are widely recognized in the world of science. Based on these versions, translations into modern Turkish and Russian languages have been published. When publishing copies of the work, first of all, the history of the study will be briefly reviewed, and the article will also discuss the quality of the second Kyrgyz-Arabic translation among modern Turkish translations. The translation of Arabic writing into Kyrgyz was examined in comparison with modern Uzbek, Kazakh, Turkish, Kyrgyz, Russian and Uyghur translations, and examples were given of how ancient words were preserved and translated in their meaning. At the same time, we are also talking about prepared actions of copies created on the basis of manuscripts. Thanks to these efforts, the information written by the author in the introduction was translated into Kyrgyz. The quality of the translations published from this copy is confirmed by examples of incorrect translations of words related to the Kyrgyz language. Such a study proves that the words in the works of Zhusup Balasagyn are closer to the Kyrgyz language. It was stated that the meaning of these words was preserved in the second Kyrgyz-Arabic translation and that the translation should be published again in the future. In the world of science, another translation option into the new Kyrgyz language is proposed.

Негизги сөздөр: нускалары; кол жазмалары; түрк тилдериндеги; котормолору; мисалдар; салыштырмалуу; чыгарма.

Ключевые слова: копии; рукописи; на турецком языке; переводы; примеры; сравнительные; произведения.

Keywords: copies; manuscripts; in Turkish; translations; examples; comparative; works.

Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” чыгармасынын үч кол жазмалаларынын нускалары (Герат, Каир, Наманган) шаарында табылганы илим дүйнөсүндө белгилүү болуп калган учурда, бул кол жазмалардын негизинде 1947-жылы профессор **Решит Рахмети Арат** тарабынан латын транскрипциясында китеби илим дүйнөсүнө таанылат [1.] Себеби, үч нускасынын бирөө эски уйгур арибинде, экөө араб арибинде болгон. Изилдөөчүлөр үчүн мындай китептин жарыяланышы азыркы түрк тилдериндеги жана орус тилиндеги котормолорунун жарыяланышына шарт түздү (себеби, чыгарманы которгон котормочулар араб, уйгур арабин толук билбейт). Аталган китепте профессор Р.Р. Аратты жазган алгы сөзүндө ишинин маңызын мындайча түшүндүргөн. Жусуп Баласагындын «Кутадгу билиг» чыгармасынын түп нускалары, же фото факсимили даярдалган күндөн бери карай турган болсок, аталган нускаларынын даярдалышы жана сакталышы кийинки мезгилдерге таандык. Герат, Каир нускаларына салыштырмалуу Фергана нускасы көп жагынан кылдат жана тыкан иштелген, анткени чыгармада берилген бейит формасындагы саптар бирине-бири жабышып берилип калганда тил тарыхы

жагынан жаңы формалар кездешет. Ошондуктан, латын транскрипциясынын тексттин аныктоодо үч нуска тең бирдей колдонулуп, түрк грамматикасынын талабына ылайык түп нусканын текстине дал келүүгө жана тийиш болгон формалар менен берүүгө аракет жасалды. Чыгарманын тексттин аныктоодо тигил же бул сөздү, форманы тандоодо көбүнчө бири-бирине карама-каршы келген тилдик багыттар эске алынды. Көчүрмөлөр жазылган алфавиттерде кээ бир үндүү жана үнсүз тыбыштар жакшы ажыратылбай, чыгарманын өзүндө алардын колдонулушунда ырааттуулук байкалбады. Мындай кемчиликтердин айрымдары түп нускадан да байкалат. Түрк тилинин тарыхындагы көптөгөн маселелерди тил жагынан да, предметтик жактан да кайра карап, тыкандык менен ар бир тамгага көңүл бурууга жол көрсөткөн устатым Вилли Банг-Кауфман (1869-1934) болгон. Ал “Кутадгу билиг” чыгармасы алгачкы даярдыктарын мыкты түшүнгөн кадырлуу жана түрк элдеринин тилине кызыккан окумуштуу катарында жаңы доорду ачып, бул тармакта иштөөнү сунуштаган. Түрк элдерине жана анын тилине берилген, бул улуу аалым өз изилдөөсүнө жаңы багыт берип гана тим болбостон, түрк элдеринин тилдерин салыштырма метод аркылуу анализдөөнүн алгачкы негиздөөчүлөрүнүн бири болуп калган деп, Р.Р. Арат 1947-жылы 15-январда Стамбул шаарында жазган. Ошондой эле, Р.Р. Арат сөз кылган Ж. Баласагындын “Кутадгу билиг” чыгармасы жана үч нускасынын фото факсимили тууралуу да илим чөйрөсүндө кеңири изилдөөлөр да бар. 2023-жылы 11-майда профессор Тынчтыкбек Чоротегин тарабынан “Азаттык үналгысы” аттуу рубрикасында: “Ахмет Заки Валиди Тоган – залкар башкыр илимпозу жана мамлекеттик ишмери” аттуу макаласы жарыялаган [1, 20-23-б.]. Аталган макалынын негизги мазмуну Ахмет Заки Валиди Тоган тууралуу кеңири маалымат жазылган. Анткени, Заки Валиди “Кутадгу билиг” чыгармасын илим дүйнөсүнө таанытууда чоң эмгек кылган. Ошону менен катар, Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” чыгармасынын сакталган 3 көчүрмөсүнүн түстүү фото факсимиле китептеринин сүрөттөрүн кошо берген. Бирок аталган китептердин сүрөттөрү жарыяланганы менен бул үч китептин илимге кандай пайдасы бар экендигин окурмандар толук түшүнбөсө керек. Бул үч нусканын фото факсимилесин окуу менен 1947-жылы Р.Р. Арат жарыялаган латын транскрипциясынын жардамы аркылуу келечекте кыргыз тилинде үч нускаларынын бирине жакын котормосун жарыялоого мүмкүнчүлүктөр түзүлдү. Чыгарманын үч нусканын фото факсимилесинин жарыяланган тарыхына токтолуп өтсөк.

2013-2014-жылдары “Кутадгу билиг” чыгармасынын фото факсимилеси Туркия мамлекетинин Анкара шаарында басылып чыккан [2].

2013-жылы эң алгач Наманган, андан кийин Герат, Каир фото факсимилдерин басмага даярдаган түрк окумуштуусу, профессор Емек Үшенмез тарабынан иштелди. Ал баш сөзүндө: “Түрк тилинин жана адабиятынын ислам доорундагы эң алгачкы белгилүү чыгармасы болгон Юсуф Хас Хажиб тарабынан жазылган “Кутадгу билиг” чыгармасынын биринчи белгилүү нускасы Австрия (Вена) нускасы, андан кийин 1896-жылы Египет (Каир) көчүрмөсү жана Өзбекстандын (Ташкент) көчүрмөсү. Бул көчүрмөнү биринчи жолу илим дүйнөсүнө жарыялаган Зеки Велиди Тоган (1891-1970) болгон. Бирок аталган көчүрмөнүн табылышы тууралуу маалымат булактар карама-каршы маалыматтарды берет. А. Дилачар жана Заки Валиди Тоган бул көчүрмөнү 1914-жылы Түркстандын Фергана облусунун Наманган шаарынан тапканын айтат. Фергана көчүрмөсү учурда Өзбекстандагы (Ташкент) Абу Райхан Беруни атындагы Чыгыш таануу институтунун сейрек кездешүүчү чыгармалар китепканасында сакталып турат. Жазылган жылы хижрий

462-жыл. Саясий мааниде жазылган бул эмгектин жарык көрүшүнө колдоо көрсөткөн Эскишехир губернаторуна жана Түрк дүйнөсүнүн маданият борбору агенттигинин башкаруу кеңешинин төрагасы Гүнгөр Азим Туна мырзага терең ыраазычылык билдирем”, – деп жазган.

2014-жылы удаа эле Герат жана Каир нускаларынын фото факсимилдери кошо жарыяланган. Профессор Емек Үшенмез 2007-жылы Кыргызстанда (Ош, Жалал-Абад, Токмок, Ысык-Көл) жана 2010-2011-жылдары Түркмөнстанда (Көхнеургенч, Дашогуз, Ашхабад), 2008, 2009 жана 2011-жылдары Өзбекстан Илимдер академиясынын Алишер Новаи атындагы Тил жана адабият институтунун өзбек тили жана адабияты бөлүмүндө конок окутуучу катары изилдөө иштерин жүргүзгөн. Өзбекстан Илимдер академиясынын Абу Райхан Беруни атындагы Чыгыш институтунун кол жазмалар китепканасында түрк кол жазмаларынын үстүндө, 2014-жылы Англиядагы Британ китепканасында түрк кол жазмаларынын үстүндө, 2015-2016-жылдары Гарвард университетинде, 2017-2018-жылдары Кембридж университетинде, 2016-2017-жылдары Түркиянын Лондондогу элчилигинде билим берүү боюнча кеңешчи катарында эмгек жолун аркалаган. 2015-жылы университеттин түрк тили тармагында доценттик наамын алган. Түрк тилиндеги биринчи Куран котормосунун алкагында түркологияда профессор Клаус Шениг, Россия Санкт-Петербург мамлекеттик университетинин Чыгыш факультетинин түрк филологиясы бөлүмүнүн профессору Виктор Григорьевич Гузев жана Чыгыш таануу институтунун түркология бөлүмүнүн профессору Геза Давид сыяктуу белгилүү окумуштуу-тюркологдор менен иш алып барган. Үч нусканын фото факсимилесинин даярдалган тарыхы да бир нече татаал жолду басып өткөнү жана нускалардагы кызыл, жашыл сызыктар менен жазылган тамгалардын, же саптардын мааниси тууралуу да түрк тилинде профессор Емек Үшенмез кеңири жазган. Бирок, аталган Емек Үшенмездин китептери жарыялаганга чейин үч кол жазманын негизинде түзүлгөн Р.Р. Аратттын латын транскрипциясынын негизинде төмөндөгүдөй илим дүйнөсүнө таанымал азыркы түрк тилдериндеги жана орус, англис тилдеринде котормолору жарыяланган. Кыргызстанда “Кутадгу билиг” чыгармасынын кыргыз тилиндеги экинчи котормосу белгилүү болду. Кыргызстанда “Кутадгу билиг” чыгармасын кыргыз тилинде Төлөгөн Козубековдун котормосу аркылуу окуп, кыргыз тилинде жалгыз жана алгач котормо деп, ар жылда өкмөт тарабынан колдоого алынып, каталары менен окурмандарга жарыяланып келет. Себеби, 1992-жылы Кытай кыргыздарында кыргыз тилинде араб жазуусунда Турганбай Кылычбек менен Норуз Үсөналы тарабынан которулганын котормосу бар экендигин толук илим чөйрөсү билген эмес. Аталган котормону Кыргызстарда 2008-жылы доцент Мусабаева Зеби менен Эргүн Кожа араб графикасынан азыркы кыргыз кириллицасына оодарып, Кыргызстанда окурмандарга жарыялаган. Бүгүнкү күндө аталган котормо КРУИАнын китепканасында сакталууда. Бул котормонун жарыяланышы, албетте, Т. Козубековдун котормосунан бир топ айырмалуу. Анткени, бул котормо чыгарманын кол жазмаларынын түп нускаларына жакын(Вена нускасын), каармандардын аттары так жана ар бир поэтикалык саптарындагы сөздөр туура которулган. Бул котормо Эл аралык Ататюрк университетинин 2004-2005-жылдарда өткөргөн **“Жусуп Баласагын жана анын идеялары азыркы дүйнөдө»** аттуу Эл аралык конференциянын токтомунун талабы боюнча которулган. Аталган иш чаранын максатын ишке ашыруу үчүн 2005-2007-жылдары котормочуларга шарт жаратып берген ошол кездеги университеттин ректору, доктор профессор, Эрол Орал мырзага, проректор э.и.к. Осман Кады мырзага жана э.и.к.

Лутфи Шагбаншуа, ошондой эле чыгарманын жарыкка чыгуусу үчүн каржы жагынан колдоо көрсөткөн ишмерлерге билдирген терең ыразычылыктар кошо жарыяланган. Аталган котормо тууралуу котормочулар Зеби Мусабаева менен Эргүн Кожа: “Кытайлык кыргыздардын варианты абдан жакшы которулган. Семантикалык жактан дагы, стилистикалык жактан дагы талапка жооп бере алат. Котормодо ырдын уйкаштыгына да көңүл бурулган” – деп жазылган [3,17-б.]. Эми Кыргызстанда “Кутадгу билиг” чыгармасынын туура которулган кыргыз тилиндеги экинчи котормосу жарыяланды деп эсепке алсак болот. Атүгүл, кийинки изилдөө иштери да ушул котормо аркылуу иштесе, түп нускадагы каармандардын аттарынын символикалык маанисин окурмандарга терең таанытууга жардам болот. Котормонун акырында сюжеттик-тематикалык көрсөткүч дагы кошо берилген. Мусабаева Зеби эжеге терең ыраазычылык жана таазим! Бирок армандуусу эженин көзү өтүп кетти! Өз учурунда бааланбай калганы! Котормонун жарыяланып калганы 20-жылга чукулдап калган тура! Зеби эже араб тамгасын окуганды, жазганды жана руникалык жазуунун тамгаларын бизге студент кезинде мыкты үйрөттү эле. Аталган китеп 1992-жылы Кытай кыргыздарынын белгилүү окумуштуулары Турганбай Кылычбек менен Норуз Үсөнаалылар кыргыз тилинде араб жазуусунда которгон. Алардын котормосу “Кут даарытар билим” деп аталган. Негизи, аталган котормо көчүрүлгөн түп нускаларына жакын которулган. Сөзүбүз куру болуп калбас үчүн котормодон мисал келтирүү менен оюбузду далилдесек. Чыгарманын 5-главасынын аталышы түп нускада(шарттуу түрдө – Н.Т.) мындайча берилген: **«Йети йулдуз он ики өкекни айур»**. Кыргызча мааниси: **«Жети жылдыз жана он эки белги баян»**. Бул главанын аталышы да поэтикалык кыргыз, өзбек, орус котормолордо өзгөрүлүп берилсе, уйгур, казак, Үрүмчүдөн чыккан кыргыз тилинде поэтикалык котормолордо түп нускадагы маанини сактоо менен которулган. Мисалы: Уйгур котормодо: *Етти йултуз ва он экки бурж баянда*. [4,18-б.] Казак котормодо: *Жеті жылдыз он екі буруж туралы* [5, 46-б.]. Үрүмчүдөн чыккан кыргыз тилиндеги котормодо: *Жети жылдыз жана он эки белги жөнүндө баян* [6, 21-б.]. Орусча котормодо: *О семи планетах и двенадцати знаках зодиака* [7, 5-б.]. Т. Козубековдун котормосунда: *Асман курунун он эки белгиси жана жети планетасы туурасында* [8, 25-б.].

Өзбекче котормодо: *Китобнинг бошланиши етти планета, ун икки бурж* [9, 61-б.]. Бул келтирилген мисалдарды байкап көрсөк, түрк (кыргыз, өзбек) тилдериндеги жана орус тилиндеги котормолорунда оригиналдагы **«жылдыз»** деген түшүнүктүү сөз **«планета»** деген сөз менен алмаштырылып которулган. Мындай оригиналдагы түшүнүктүү сөздүн алмаштырылып которулуп берилиши кандай зарылчылыктан улам келип чыкты? – деген суроо өзүнөн-өзү туулат. Анткени, **«жылдыз»** менен **«планета»** деген сөздөрдүн өз алдынча бири-биринен айырмаланган астрономиялык мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар. Жылдыз ааламдагы жалпы таралган тело болсо, ал эми планета – Күндүн гана тегерегинде эллипс боюнча айлануучу асман телолорунун бири. Ошондой эле, жаратылыштын табияттык жаралуусу жети планета эмес, тогуз планета болуп саналат. Ал эми «жети жылдыз» – «Жетиген» аттуу топ жылдыздан улам келип чыккан аталыш. Бекеринен кыргыз ырында: «Асмандагы Жетиген, ал эмне үчүн жетиден» деп ырдалып жүргөн жок. Мындан сырткары, ушул жерде айтып кетчү бир жагдай бар. Өзбек тилиндеги котормодо главалардын мазмундарынын берилиши ушул главадан башталат. **«Кол өнөрчүлөргө кандай мамиле жасоо жөнүндө»** аттуу бөлүмдө да берилген кош саптардагы автордун сөздөрү алмаштырылып которулганын байкоого болот. Мындай

ойду 4458-4459-кош саптар далилдейт. Оюбуз ынанымдуу болсун үчүн мисалдар менен далилдеп берели. Бул кош саптар оригиналда мындайча берилген. Түп нускада:

*Темүрчи, өтүкчи йана кырмачы,
Йа сырчы бездизчи йа окчи йачы. Бу дуниа атики булардин тируур.
Асунда таң ишлер булардан төрүр [5, 922-б.].*

Кыргызча мааниси:

*Темирчи, өтүкчү жана кырмачы,
Же сүрөтчү, жыгач кескич, же окчу-жаачы.
Бул дүйнө атагы булардан турат,
Жашоонун таңкы иштери булардан баишталат.
Ал эми бул кош саптар азыркы поэтикалык котормолордо мындайча которулган.*

Уйгурча котормодо:

*Темирчу, өтүкчи йена теричы,
Йа сырчы, бойокчы, йа окчы, йачы.
Бу дуниа зынныты булардан
Жаханда таң ишлар булардын келур [5, 923-б.].*

Өзбекче котормодо:

*Темирчи (лар), этикчилар (яъни косиблар) хамда уймакордурадгор (лар),
Ё буюкчи(лар), рассомлар, ё уксоз-ёйсозлар.
Бу дуненинг гузалликлари булардан чикади,
Оламдаги хайратомуз ишлар булардан чикади [9,667-б.].*

Казакча котормодо:

*Теміріші, етікіші, балташы, терішілер,
Сыршы, зергер, садакшы, жебешілер.
Бул дүние гажабын істейтүгын осылар,
Өнердін кереметтерін істейтүгын осылар [5, 417-б.].*

Үрүмчүдөн чыккан кыргыз тилиндеги котормодо:

*Темирчи бар, өтүкчү бар, кырмачы,
Сырчы, бөзчү, жебе, саадак кылдатты.
Бу дүйнөнүн кооздугун алар жасап,
Таң каларлуу буюмдарды бүтөп жатат [3, 417-б.].*

Кыргызча котормодо:

*Темирчилер, өтүкчү, бычмачылар,
Боекчусу, жебечи, жаачысы бар.
Ааламда кооз буюм ушулардан.
Таң каларлык жасалга усталардан [8, 366-б.].*

Бул главаны окумуштуу К.Артыкбаев да которгон:

*Өтүкчү, карапачы, тегирменчи.
Токуучу, така каккыч жана ээрчи.
Баарысын айта берсем санат жетпес,
Өнөрү ушул журттун эстен кетпес [10, 3-б.].*

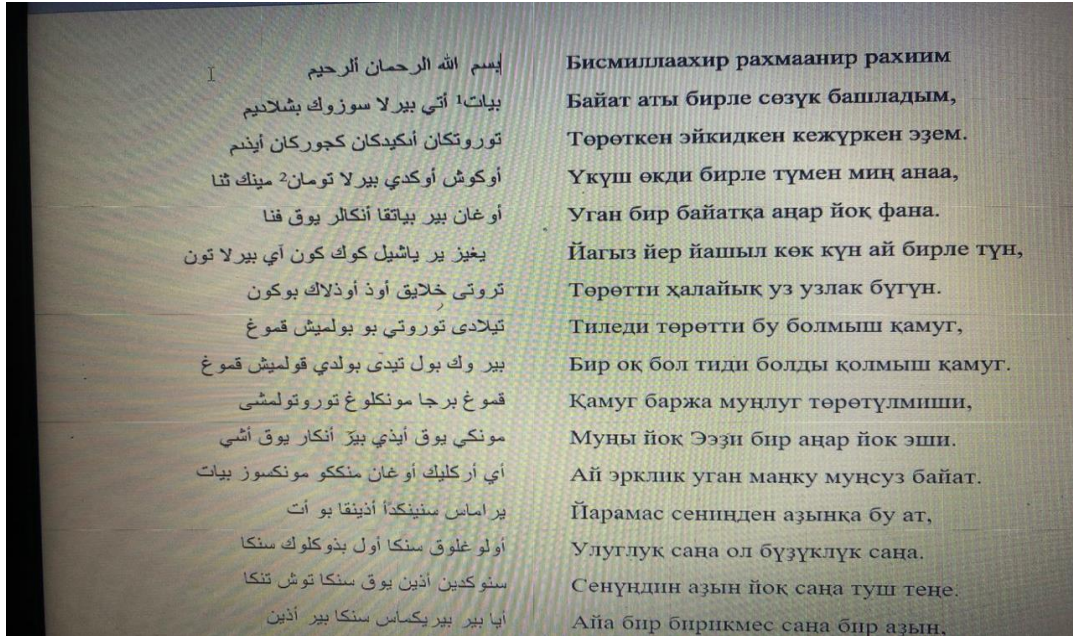
Орусча котормодо:

*Умельцам сапожных и кузничных дел,
Швецам и точилщикам луков и стрел.
Сей жизни красу их искусство дала,*

Все дива вселенной – плод их ремесла [7, 379-б.].

Негизинен, автор бул главада кол өнөрчүлөргө туура мамиле жасоого үндөйт. Бирок, жөн эле куру сөз менен айтпастан, көркөм элестөө аркылуу ар бирөөсүн атап, алардын өзгөчө баалай турган касиеттерине токтолуп өтөт. Мына ушундай атап өткөн кош саптарынын бири жогорудагы келтирилген мисалдар болуп саналат. Бул мисалдарда Жусуп Баласагын темир устаны, өтүкчүнү, жыгач устаны, кырмачыны, сүрөтчүнү жана окчу-жаачыларды атап өтөт. Мындай автордун атоолору азыркы поэтикалык котормолордо берилген, бирок өзгөрүүлөр-дөн да алыс эмес. Тактап айтканда, жогорудагы келтирилген мисалдан көрүнүп тургандай, биринчи кош сабындагы оригиналда «кырмачы» деген сөз азыркы уйгурча котормодо: «теричи», казакча котормодо: «балташы, терішілер», кыргызча котормодо: «бычмачылар», окумуштуу К.Артыкбаевдин котормосунда «тегирменчи» деп алмаштырылып которулган. Ал эми орусча котормодо бул сөздүн мааниси жоюлуп кеткен. Негизинен, «кырмачы» деген сөздү алмаштырып которуунун зарылчылыгы деле жок болчу. Өзгөчө, кыргызча котормолоруна бул тийиштүү. Анткени, бул сөздүн тыбыштык түзүлүшү жагынан жана берген мааниси боюнча биздин тилибизде берилген. Бул сөздүн мааниси кыргызча-орусча сөздүктө «изготовитель деревянной посуды» (жыгачтан идиш жасаган кол өнөрчүлөр)деп которулган [11, 496-б.]. Ал эми уйгурча-орусча сөздүктөрдө бул сөздү кезиктирүүгө болбойт [12, 664-б.]. Мындай өзгөчөлүктү байкаган өзбекче жана Үрүмчүдөн чыккан кыргыз тилиндеги котормолордо туура которуп беришкен. Атап айтканда, өзбекче котормодо: «уймакор» деген сөз менен берилген, бул сөз өзбекче-орусча сөздүктө «уймакор» «резчик, режущий узоры на твердом материале» деп которулган [13, 581-б.]. Ал эми Үрүмчүдөн чыккан кыргыз тилиндеги котормодо азыркы биздин тилибиздегидей «кырмачы» деп туура которуп берген. Ошондой эле, кийинки экинчи кош сап да азыркы биздин тилибизге жакын жана түшүнүктүү. Бир гана «ажунда» деген сөз түшүнүксүз. Бул сөз байыркы түрк тилдер сөздүгүндө «ажунда» «мир, свет, жизнь» (дүйнө, жарык, жашоо) деп которулган [14, 73-б.]. Автор бул кош сап аркылуу бүткүл дүйнөнүн атагын кол өнөрчүлөр таанытат, ошону менен бирге, бул жашоодогу таңкы иштер кол өнөрчүлөрдөн башталат, жалпы журт таңкы уйкуда жатканда таң эртеден туруп, жумушун баштаган кол өнөрчүлөр деген ойду айтууга аракет кылган. Ал эми автордун мындай ою азыркы поэтикалык котормолордо (уйгурча котормодон тышкары) башкача мааниге өтүп кеткен. Атап айтканда, оригиналдагы: «Жашоонун таңкы иштери булардан башталат» деген автордун ою азыркы өзбекче котормодо: «Оламдеги хайратомуз ишлар булардан чикади», казакча котормодо: «Өнердін кереметтерін істейтүгын осылар», Үрүмчүдөн чыккан кыргыз тилиндеги котормодо: Таң каларлуу буюмдарды бүтөп жатат», кыргызча котормодо: «Таң каларлык жасалга усталардан», окумуштуу К. Артыкбаевдин котормосунда: «Өнөрү ушул журттун эстен кетпес», орусча котормодо: «Все дива – вселенной – плод их ремесла» деп, кол өнөрчүлөрдүн усталыгына таң калгандай баада берилип калган. Мындай котормолор өз учурунда актуалдуулугун жоготпой илимий изилдөөлөрдө өз баасында кызматын аткарып келе жатат. Бирок, аталган котормолор бири-бириникин пайдаланып которулганы да жок эмес. Түп нускадагы араб жазуусунда берилген котормо, бул Кытай кыргыздарынын котормолору деп эсептөөгө болот. Бирок, илим өсөт, илимди терең даңазалаган окумуштуулар жаралат деген сөздүн мааниси да бизди ойго салды. Жакынкы аралыкта, өздүк баракчамда Жусуп Баласагынга байланыштуу изилдөөлөрүмдү жарыялап келем. Ал изилдөөлөрүмдү окугандардын

катарынан бир жигит байланышты. Ал жигит, Жусуп Баласагындын көчүрүлгөн кол жазмаларын Кытай китепканасынан араб, уйгур жазуусундагы нускаларын алдырып өз алдынча окуп, Жусуп Баласагындын кол жазмаларын окуп, которуп, атүгүл которгон котормолору менен тааныштырды. Ал жигиттин аты- Эрмеков Бакытбек Сайдикулович. Ошол жигиттин котормосун окурмандарга тааныштырсак.

Мына ушундай багытта азыркы кыргыз тилине түн нускага жакын которуп иштеп жатат. Албетте, анын котормосун окуганыбызда байыркы түрк тилинде жазылганын байкоого болот. Мындай жаш билимдүү адиске коомдук шарт түзүп берип, Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” чыгармасын котортуп, азыркы жаңы вариантын жарыяласак, келечектеги илимпоздорго чыгарманын туура жана так которулган вариантын сунуштоого мүмкүнчүлүк болот эле.

Колдонулган адабияттар

1. Raşid Rahmeti Arat. Kudatku bilik. I Metin. Istanbul, 1947, 656-б.
2. «Кутадгу билиг» эмгегинин сакталган 3 көчүрмөсүнүн түстүү фото факсимилеси. Түркия. 2015-жыл. – URL: https://www.azattyk.org/a/jusup-balasagyn_kutadgu-bilig_950th_anniv_blog_2020_tch_ky/30385636.
3. Жусуп Хас Ажип. Кут даарытар билим (Кутадгу Билиг). Турганбай Кылычбек, Нооруз Усөналы. Үрүмчү: Шинжан Эл басмасы, 1992. Азыркы кыргыз алфавитине түшүргөндө р: Мусабаева З.М., Эргун Кожа, 17-б.
4. Юсуп Хас Хажип. Кутадгу билиг (Абдурахим Өткүр, Ахмет Зийади, Мамтемин Юсуптердин уйгур тилиндеги котормосу). – Пекин: Бейжин, 1984, 1367-б.
5. Жүсіп Баласагун. Кутты білік (А. Егеубаевдин казак тилиндеги котормосу). – Алматы: Жазушы, 1986, 613-б.
6. Жусуп Хас Хажип. Кут даарытар билим (Турганбай Кылычбек, Нооруз Усөналынын кыргыз тилиндеги котормосу, араб тамгасында басылган). – Үрүмчү: Шинжаң эл басмасы, 1992, 779-б.
7. Юсуф Баласагунский. Благодатное знание (С.Н. Ивановдун орус тилиндеги котормосу). – Москва: Наука, 1983, 556-б.

8. Жусуп Баласагын. Кут алчу билим (Т. Козубековдун кыргыз тилиндеги котормосу). – Фрунзе: Кыргызстан, 1988, 527-б.
9. Юсуф Хас Хажиб. Кутадгу билиг (Каюм Каримовдун өзбек тилиндеги котормосу). – Ташкент: Фан, 1971, 963-б.
10. Артыкбаев К. «Кутадгу билиг» дастаны // Мугалимдер газетасы, 1990, 24, 31-август, 3-б.
11. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. – Бишке: Шам, 1999, 496-б.
12. Уйгурско-русский словарь / Составитель: Э.Н. Наджип). – Москва: Советская энциклопедия, 1968, с.624.
13. Узбекско-русский словарь. – Москва: Издательство иностранных и национальных словарей, 1959, с. 581.
14. Древнетюркский словарь / Редакторы: В.М. Наделяев, Д.М. Насилов и др. – Ленинград: Наука, 1969, с. 73.